

Юліанна Баланюк

*канд. політ. наук, асистент кафедри архітектури
та збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці*
e-mail: j.balaniuk@chnu.edu.ua
orcid:0000-0003-2940-1177

ДОСЯГНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

© Баланюк Ю., 2022

<https://doi.org/10.23939/sa2022.01.010>

У статті розкриваються досягнення вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері досліджень наукових архітектурно-містобудівних об'єктів культурної спадщини України. Висвітлюються проблеми, викликані значною різницею між набутками теоретичними і реальною практикою збереження та розвитку культурної спадщини у сфері урбаністики й містобудування. Зокрема, гальмування процесів реставрації і пристосування до умов сучасного використання. Встановлено, що за ХХ сторіччя істотно розширилася тематична сфера дослідження міста як феномена культури.

Ключові слова: архітектура, культурна спадщина, містобудування, реставрація, пристосування, урбаністика.

Постановка проблеми

Дослідження вказаної теми представляє собою значний інтерес для вдосконалення науково-дослідної та практичної діяльності у сфері збереження культурної спадщини, зокрема, об'єктів містобудування, урбаністики, гармонійного розвитку й відновлення зазначених об'єктів на території держави по завершенню бойових дій.

Розгляд відображення історичного процесу формування архітектури в науковій літературі представляє собою актуальну тему для наукового дослідження. Така актуальність визначена наступними чинниками:

– по-перше, у містах України впродовж останніх десятиліть динамічно змінюється характер історичної забудови внаслідок активного втручання нового будівництва й тотальної модернізації та реконструкції історичних житлових будівель, які становлять архітектурно-мистецьку цінність і є пам'ятками архітектури. Зазначене актуалізує питання їх збереження, а також висвітлення вказаного в наукових джерелах;

– по-друге, у нашій країні триває розробка державних програм зі створення правових, організаційних і матеріально-технічних ресурсів з метою збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема пам'яток міської архітектури, забезпечення їх дослідження й обліку, а також функціональної адаптації і раціонального використання.

Вищевикладені фактори зумовили актуальність цього дослідження. Окрім того, важливо згадати, що значні руйнування й пошкодження історичних міст упродовж ХХ ст. та активне відновлення житла сформували потребу у фаховому розгляді структури міст та їх відповідних втрат, відновлення споруд і комплексному відновленні середмістя історичних міст, а також відповідного наукового осмислення вказаних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Тема дослідження тісно пов'язана з розвитком теорії й практики містобудування та урбаністики, проблемами реновації, ревалоризації та пристосування історичних територій і місць різного ступеня цінності й рівня збереженості, зокрема, відновленням історичного середовища міст внаслідок руйнації через недбалість та під час військових дій.

Мета статті

Метою вказаної публікації є аналіз і висвітлення корисних для стадії сучасного розвитку теоретичних напрацювань вітчизняних науковців та його інтеграція в сучасну практику. Водночас за основу взято історіографічний підхід, коли відповідні праці науковців групуються за тематичним і хронологічним принципом. Це означає, що окремо мова повинна йти про вітчизняні та зарубіжні праці, роботи радянського періоду й часів незалежності України тощо.

Методи роботи – накопичення й систематизація першоджерел і наукової літератури за тематикою дослідження, методи натурного та графічного дослідження, методи ретроспективного, структурного, порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Науковим дослідженням, пов'язаним із темами збереження та розвитку архітектурно-містобудівних об'єктів культурної спадщини, завжди приділялася значна увага вітчизняних теоретиків і практиків архітектури й містобудування, а також суміжних наукових спеціальностей. Зараз урбаністика як сфера знань, що займається осягненням і вивченням проблем, які пов'язані з розвитком міст в історії й у сучасну добу, стає в нашій країні вельми популярною. У 1990 – на початку 2020-х роках в Україні реалізовувалися насамперед емпіричні дослідження урбаністики у межах певних усталених теорій, зокрема відносно розгляду міста як агломерованого суспільного й територіального комплексу, динаміки регіональної системи міських поселень в умовах змін суспільства, маятникових міграцій у містах, рівня взаємного розвитку міських і сільських населених пунктів тощо. Водночас співвідношення урбаністики й дизайну, у т.ч. у регіональному вимірі, поки не знайшло повного висвітлення на сторінках монографій, збірників і публікацій за авторства науковців нашої країни.

За різними ознаками територію міста неможливо не аналізувати в екосистемологічному контексті. Відповідно до цих ознак місто схоже на інші штучні антропогенні екосистеми. Розвиток цього типу соціо-екосистем реалізується шляхом перманентного підпрямувального й регуляторного антропогенного впливу людини – формування видового складу й просторової будови, міжблочних відносин, екологічне очищення й захист від хвороб (Rosenstein-Rodan, 1994).

За ХХ ст. істотно розширилася тематична сфера дослідження міста як феномену культури. Якщо у ХІХ ст. аналіз міського способу життя (причому як у середмісті, так і на околицях) провадився загалом із економічних позицій, то в минулому столітті міська культура вже розглядалася із погляду адміністративного й господарського облаштування, синтезу суспільство- й природознавства, впливу архітектурного простору міста на формування повсякденної культури населення середмістя, околиць міста й передмістя.

Як відомо із фахової літератури, до розробки проектів маєтків і прибуткових будинків міст України, у т.ч. Києва, було залучено найкращих майстрів тогочасної архітектурної школи: П. Альошина, І. Беляєва, Е. Братмана, В. Безсмертного, О. Вербицького, В. Городецького, Й. Зекцера, В. Ніколаєва, В. Рикова та ін.

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та закордонних культурологів, урбаністів, геоурбаністів, зокрема М. Бевза, М. Бонса, А. Буряченко, Р. Гершензона, В. Гончара, І. Гукало, В. Денісова, Г. Еленберга, В. Качака, Й. Коля, А. Костровицького, В. Кристалера, В. Кучерявого, Л. Маккарті, В. Новікової, К. Немець, Г. Онищука, І. Посацького, В. Проскуракова, А. Рибчука, О. Семенова, В. Соляра, О. Терлецької, О. Чуєва, О. Шаблія та інших.

Визначенню соціально-економічних і культурних передумов формування архітектури України другої половини XIX – XX ст. присвячено наукові розвідки авторів, як-от: Н. Йосипенка, В. Касіяна, В. Кизченка, С. Кулинської, Є. Лугової, Н. Нежинського, Ю. Павленка, Н. Рудька, О. Сердюка, І. Старовойтенка, Н. Ткаченка, Ю. Турченка.

У цих працях розкрито важливі історико-культурні події минулого, які відображають соціально-економічну й демографічну ситуацію у Києві. Зокрема, науково-довідкове видання О. Сердюка “Київське житло другої половини XIX – початку XX століття” присвячено аналізу житлової забудови середмістя Києва другої половини XIX – початку XX ст. і стосується значної території забудови середмістя Києва, де розташовано 44 житлові (приватні та прибуткові) будівлі, репрезентовані у виданні (Сердюк, 2010).

Відомості щодо передумов формування різних типів будівель у містах України знаходяться у роботах таких авторів, як Є. Водзинський, Г. Дубелір, Б. Єрофалов, Г. Ковалинський, В. Тимофієнко, Т. Трегубова, П. Хаустов, Г. Шапоровський. Історію житлової архітектури міст України вивчали І. Ігнаткін, О. Ігнатов, Г. Лукомський, З. Мойсеєнко, Н. Новосельчук, Ю. Нельговський, Л. Сакович, О. Седак, Т. Скібіцька, Є. Тиманович, В. Чепелик, Б. Черкес, В. Ясієвич. В їх працях вказується те, що еkleктика лишалася домінуючою й улюбленою формою стилетворення.

Засади охорони й використання архітектурних пам’яток міст України, які базуються на оцінці теоретичної й нормативно-правової бази стосовно питань охорони культурної спадщини, висвітлено в роботах таких науковців, як В. Акуленко, М. Бевз, В. Вечерський, А. Іконніков, Є. Михайловський, О. Под’япольський, Л. Прибега. Різні питання охорони історичного архітектурного середовища міст України вивчалися Є. Водзинським, Б. Колоском, Л. Прибегою, В. Тимофієнком, а проблематика реставрації архітектурних пам’яток – І. Могитичем, С. Юрченком. Відомості краєзнавчого характеру щодо різних регіонів України містяться у розвідках, у т.ч. публікаціях О. Анісімова, Т. Дмитренко, М. Кальницького, В. Киркевича, Л. Федорової, К. Шероцького.

Створення цілісної картини розвитку житлового будівництва та містобудівної ситуації відображено у книгах із типології будівель, теорії стилю в архітектурі, а також архітектурно-композиційного й планувального аналізу житлових будівель (автори: Г. Барановський, Л. Бачинська, О. Друг, К. Жуков, Ю. Івашко, В. Ієвлева, М. Кадомська, Є. Кириченко, М. Лісіціан, А. Лобановська, Д. Малаков, А. Пергаменщик, О. Роздорожнюк, В. Чепелика).

Відповідно до цих та інших досліджень основні риси, що властиві стратегічному плануванню розвитку середньомістя Києва як соціально-економічної системи, наведено на рис. 1.

Дослідники виокремлюють виробничу (дороги, порти, склади, канали, системи зв’язку та ін.) і соціальну (лікарні, бібліотеки, школи, стадіони, театри та ін.) інфраструктури історичних центрів (рис. 2). Саме сукупність виробничої й соціальної інфраструктури можна назвати антропогенною інфраструктурою, яка була створена людиною (Конюхов, 2015).

Антропогенна інфраструктура відповідно до оцінок науковців – це сукупність будівель, систем та служб, що необхідні для оптимальної роботи й функціонування сфер матеріального виробництва і забезпечення умов розвитку суспільства. Вона об’єднує соціальну та виробничу інфраструктури.

В архітектурній практиці історичних центрів українських міст останніх років і десятиріч спостерігається значне розмаїття форм – від сучасних інноваційних рішень до квазі-історичних стилістичних повторів. Водночас поширюються два протилежних процеси: із одного боку –

демонстративне наслідування історичних форм, архітектурний плагіат, із іншого – заперечення історичних традицій і бруральна забудова історичної частини міст нашої країни.

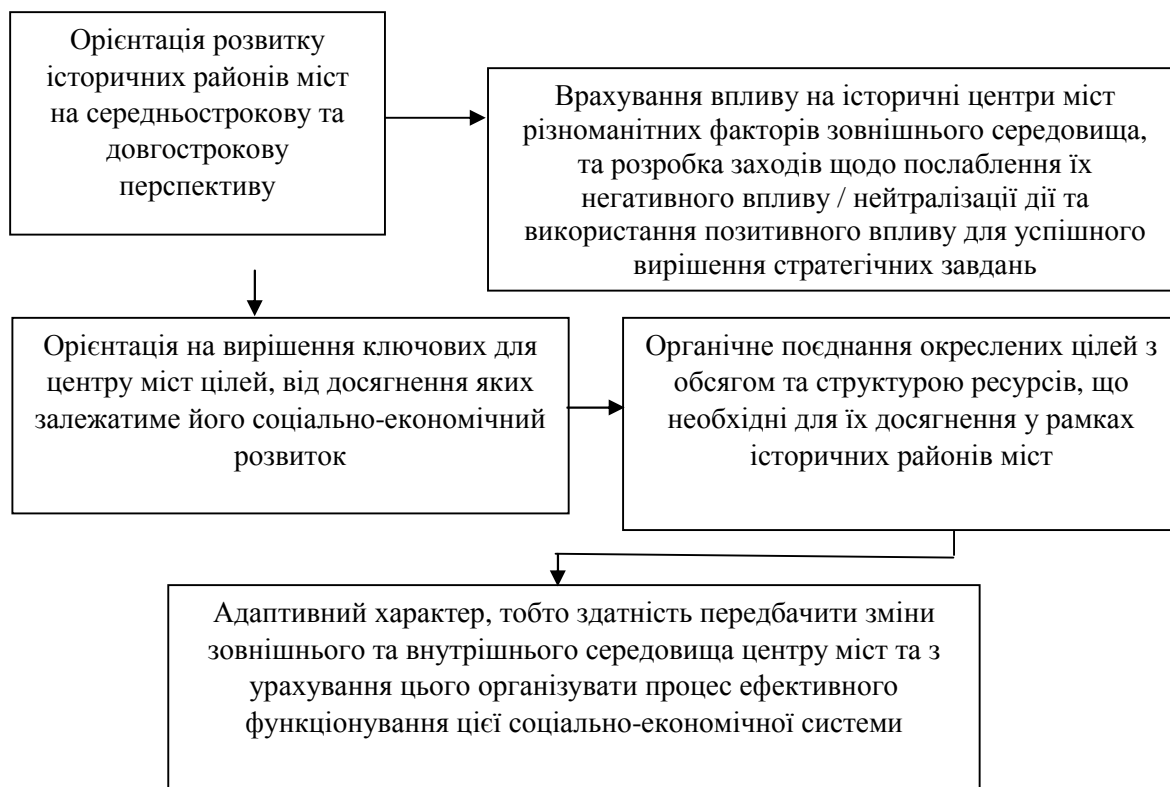

Рис. 1. Загальні риси процесу стратегічного планування розвитку історичних центрів міст України як соціально-економічної системи

Питання чітких хронологічних меж у виникненні модерністських тенденцій в архітектурі українських міст є досить дискусійним (загалом усі дослідники сходяться на періоді кінця ХІХ ст.).

Українська школа модерну відрізнялася за своїм плануванням від інших шкіл, тому що вона не відчувала на собі таких сильних зовнішніх впливів – ні з боку Австро-Угорщини, як західна школа, ні з боку Росії, як південна і особливо східна школа. Саме тому у випадку центральної школи модерну можна говорити про регіональні особливості.

На початку ХХІ ст. видозмінюється структура історичних центрів українських міст, де колись домінувала житлова частина. Удосконалюються існуючі типи споруд, з'являються нові. Збудова вулиць потребує різноманіття, нового художньо-декоративного опорядження. Актуальним явищем історичного центру нинішнього періоду стає пошук національної культури в архітектурі житлових споруд.

У фаховій літературі історичні центри міст розглядаються як простори, де поєднуються різні процеси – метрополізація, глобалізація, джентрифікація, “гендерифікація”, сакралізація, комерціалізація, а також доместикація простору. Ці тренди спричиняють суттєві, однак селективні зміни середовища історичного центру. Зокрема, серед актуальних видозмін публічного простору історичних центрів називають обмеження доступу, пов'язане з комерціалізацією, а також перехід основної ролі від комунікативних функцій до візуальних, віртуалізацію, одомашнення, збільшення ролі громадських просторів як територій протестів, місць конфліктів політичних, ділових та громадських інтересів (Безлюбченко, 2015).

Дослідження становлення архітектури історичних центрів українських міст розвивається у межах популярної нині соціальної історії та мікроісторії. У повній мірі це стосується висвітлення

минулого окремих районів і вулиць міст – їх забудови, історії перейменувань, біографій видатних діячів, котрі жили на цих вулицях.

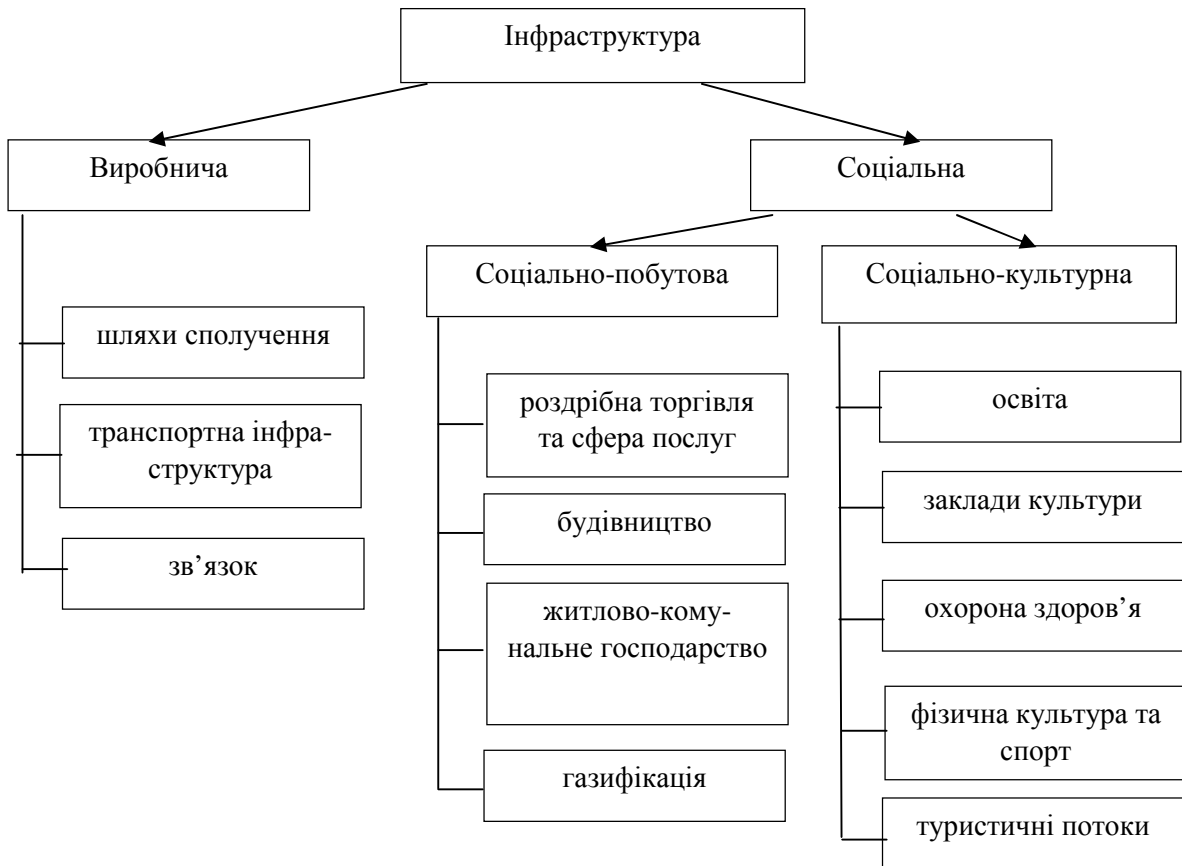

Рис. 2. Складові виробничої та соціальної інфраструктур історичних центрів міст України

Водночас культурний шар історичної архітектури настільки значний, а його історія настільки глибока та різноманітна, що це актуалізує подальші дослідження в цьому напрямку. До того ж спливає час і архітектурні пам'ятки міст, в т.ч. у житловій забудові, які були збудовані у другій половині ХХ ст. і ще кілька десятиліть тому, вважалися цілком сучасними, а станом на лютий 2022 р. вже стають історією.

Загальновідомо, що окрім т. зв. “чистих” видів образотворчого мистецтва – живопису, скульптури, графіки, художньо-естетичні якості в архітектурі виникають у діалектичній єдності з вирішенням завдань утилітарно-технічного характеру. Природно, що, вирішуючи проблему композиційної гармонії у процесі використання архітектурно-містобудівної спадщини, не можна не врахувати тієї суттєвої обставини, що при створенні будівель роль утилітарного й конструктивно-технічного чинників є набагато вагомішою, аніж, наприклад, в інших об'єктах пам'яткоохоронної діяльності.

У містобудівній архітектурі присутні спільні риси, а саме: композиційний устрій форми, виявлення її структурних засобів, взаємовідношення з іншими формами та простором. Композиція об'єктів проектування, на перший погляд, може видаватися задалегідь визначеною взаємодією таких факторів, як конструкція, функція, технологія. Водночас творчий процес характеризується достатньою свободою стосовно вирішення проблем естетичної організації архітектурних форм та їх гармонізації. Можна узагальнити, що загалом естетична досконалість визначається втіленням у ній стильових особливостей, існуючих тенденцій формотворення, професійної майстерності архітекторів та виконавців авторського задуму: саме ці складові безпосередньо пов'язані з кількісною наявністю у них властивостей та закономірностей композиції.

Станом на сьогодні у всіх видах містобудівної архітектури існують багато напрямів теоретичного дослідження композиції: традиційний, мистецтвознавчий, структурний, теоретико-діяльний, семіотичний, кібернетичний та деякі інші. Усі вони формують множину уявлень про композицію, здебільшого доповнюючи, а інколи навіть суперечачи один одному.

Узагальнення всіх елементів сучасного стану досліджень з композиції дозволяє стверджувати, що поняття “композиція” об’єднує кілька сторін творчого процесу естетичного формотворення: безпосередньо проектування, творчий метод та процес мислення. Розглядаючи термін “композиція” у контексті пам’яткоохоронної роботи, варто переважно визначати змістовний контекст “побудови форми”, а також вживати як синонім слова “форма”.

За проведеним аналізом значної кількості літературних джерел із вищезгаданих галузей можна сформулювати низку питань, які актуалізують проблематику композиції в умовах охорони та використання архітектурно-містобудівної спадщини:

- категорії, властивості та якості об’ємно-просторової композиції будівель історичних середмість, досліджувані більшістю авторів, знаходяться у граничних межах традиційного суб’єктивно-інтуїтивного способу проектування і не відображають багатьох сучасних аспектів створення об’єктів архітектури;

- теоретичні дослідження та розвідки з питань формотворення архітектури й пам’яткоохоронної діяльності є досить розрізненими, містять одну й ту ж саму номенклатуру композиційно-естетичних властивостей, не маючи при цьому принципових відмінностей за своєю структурою;

- досить обмеженими і фрагментарними з точки зору виявлення окремих властивостей композиції є дослідження сфери використання архітектурно-містобудівної спадщини із залученням засобів геометрії;

- принципово нові підходи, що ґрунтуються на теорії інформації та математичного аналізу, маючи значну наукову, суто теоретичну цінність, виявилися малоефективними при спробі їх впровадження безпосередньо у художньо-творчу практику, оскільки є переобтяженими аналітикою, і, на жаль, не представлені геометричними засобами (Білоус, 2012).

Специфіка залучення геометрії у питання охорони та використання архітектурно-містобудівної спадщини пов’язана насамперед із образно-графічною інформацією, яка безпосередньо базується на геометричних властивостях складових елементів архітектурної спадщини. Виявлення таких елементів, їх вивчення неможливо без проведення процедури формалізації та наступного моделювання.

Під геометричними властивостями архітектурної форми або її елементів розуміють співвідношення основних параметрів, розміри у всіх напрямках розвитку форми, кути між лінійними та площинними елементами, характер контурної лінії. Цими об’єктивними аргументами художник-проектувальник формує головні естетичні властивості та якості об’єкта, прагнучи досягти відносно односпайної оцінки споживачів, яким адресовано його працю, точніше – її кінцевий результат.

Процес формотворення є невіддільним від геометричного осмислення композиції в архітектурі. Ідея залучення геометрії до цієї справи не нова. З’явившись ще у стародавні часи, змінюючи форми та напрями, ця ідея стає більш актуальною, що відбувається закономірно разом із розвитком та еволюцією всіх різновидів та засобів творчості (Височин, Галушка, 2017).

У самому підході до вивчення пропорцій у сфері архітектурно-містобудівної спадщини загалом окреслилися три напрями: суто геометричний, де сутність розуміння краси полягає в геометричному членуванні площин та об’ємів пам’яток архітектури; антропометричний, що виходить з єдності пропорційних відношень архітектурних форм; і, нарешті, третій, який передбачає висловлення естетики формоутворення – пропорційними відношеннями, що є схожими до поділу у різних видах мистецтва (не лише архітектури). В усіх випадках дослідники заздалегідь

визначали еталон, намагалися наслідувати йому, переносючи певні числові значення у формотворчий процес.

Під формалізацією розуміються результати узагальнення науково-дослідного процесу творчості, тобто, з одного боку – дослідження об'єкту архітектурно-містобудівної спадщини з метою розкриття законів композиції, а з іншого ж – вивчення цього твору. Синтез композиції та декомпозиції становить сутність творчого мислення, вони чергуються багато разів, поки не буде досягнуто остаточного результату – створення форми. Що саме дає поштовх процесу естетичного формотворення, композиційні чи декомпозиційні дії – точно сказати неможливо. У цьому контексті варто розглядати та вести мову про єдність композиційно-декомпозиційного процесу архітектурної спадщини.

Декомпозиція є незафіксованою формалізацією закономірностей художнього формотворення. Створюючи довільну форму, автор архітектурних форм періодично, ніби відволікається від безпосереднього її призначення, уточнюючи та змінюючи об'єктивні властивості складових елементів, а також композиційні прийоми, що в кінцевому результаті приводять форму до певного вигляду чи образу. Завдання композиційної впорядкованості вирішується у процесі проектування саме на формальному рівні. Отже, формальні засоби є виразниками конкретного змісту. Усі засоби композиції окремо, поза зв'язком із формою або змістом є формальними і самостійно просто не існують (Вечерський, 2003).

Будь-яке зображення форми є її візуальною моделлю. Пошук найбільш простих за накреслення та насичених за змістом візуальних моделей належить до розряду важливих і складних проблем формотворення. Ідеальною бачилася б ситуація в архітектурі за умови, якби вдалося віднайти такі зображальні знаки, що, на зразок нотних знаків у музиці, абсолютно точно могли б передати творчий задум автора.

Прообразами таких знаків можна вважати (хоч і досить умовно) найпростіші елементи графічної семантики у сфері архітектурно-містобудівної спадщини. Маються на увазі піктограми, які знайшли застосування у багатьох галузях, завоювавши загальне визнання. Навіть сам побіжний візуальний аналіз побудови піктограм доводить, що їх обриси характеризуються такими формалізованими зображальними елементами, як точка, лінія, пляма, що переважно є простими правильними геометричними фігурами. Із такого “набору” складаються практично всі відомі сьогодні способи зображення різноманітних форм у двовимірному просторі. Відмінність полягає у взаємовідношеннях та кількості таких модульних елементів.

Питання графічної формалізації у дослідженні творчого процесу формотворення також на сьогодні є одним із першочергових за своєю значимістю. Важливість та злободенність цієї проблеми добре усвідомлювали передові прогресивні архітектори, художники, майстри прикладного мистецтва, які працювали протягом минулого століття і були причетні до формування неповторного архітектурного образу середмістя Києва, який ми знаємо досі.

Зміни, що їх зазнає творча проектна практика, знаходяться у прямій залежності від графічних засобів, які супроводжують ці процеси. Сьогодні більшість візуальної інформації, без якої неможливо уявити архітектурну практику у сфері містобудування, опрацьовується за допомогою комп'ютерних технологій. Вивільняючись від ручного виконання, графічна мова проектно-художнього характеру поєднала в собі весь арсенал зображальних засобів, набула лаконічності та умовності, а сам стиль проектного процесу раціоналізується, набуваючи характеру своєрідного “графічного есперанто”. У своїй основі, такий різновид проектно-графіки являє собою синтез нарисної геометрії, інженерної графіки, технічного рисунку і засобів художньої виразності.

Залежно від призначення об'єкта архітектури кожен зі згаданих рівнів візуалізації може набути у композиції першочергової значущості. Так, наприклад, якщо є необхідність подати головну ідею формотворення як видиму реальність, природно, що об'єктивні, наочні

властивості форми, відображені в стилі традиційної графіки, будуть найбільш повно виражати сутність справи. У тому випадку, коли ідея береться з реальної дійсності, але має бути представленою на формальному рівні, необхідно виокремити лише найхарактерніші та найприкметніші її особливості, а всі несуттєві чинники відхилити, віднайти відповідні символи, знаки, що здатні реалізувати таку ідею.

Абстрактна форма вираження як найбільш безвідносна до асоціації об'єктів і явищ іноді виступає найефективнішою у відображенні організаційно-сценарних якостей творчого процесу. Право вибору засобів виразності та змісту в кожному конкретному випадку залишається за автором проєкту, для якого можливість оцінки його майбутнього твору, представленого у малюнках, кресленнях, схемах, є критерієм свідомого застосування перелічених підходів до презентації необхідної інформації.

Усі згадані рівні графічної інформації безпосередньо пов'язані з геометрією зображення пам'яток архітектури. Сьогодні цифрові технології, які прогресують стрімкими темпами, використовуючи принципи аналітичної, нарисної, диференційної, проєктної та прикладної геометрії, технології образотворчого мистецтва, анімації, спроможні здійснювати візуалізацію проєктних завдань будь-якого рівня складності (Білоус, 2008).

Ознайомлення з архітектурними пам'ятками середмість великих міст України й світу, які можна об'єднати на засадах взаємовідношення геометрії з питаннями естетичного формотворення (геометричного моделювання архітектурних та художньо-технічних форм, автоматизації проєктно-конструкторських робіт, кваліметрії об'єктів проєктування, геометричних аспектів структуризації та семіотики), дозволяє сформулювати програмні напрями подальших досліджень взаємовідношення геометрії та композиції:

– незважаючи на пріоритетність геометричної характеристики формотворчих елементів у творчому процесі, доцільно продовжити вивчення наперед визначеного переліку методів, прийомів, способів та форм дослідження композиційної впорядкованості об'єктів проєктування засобами геометрії;

– представлені в роботах дослідників моделі естетичних властивостей об'єктів проєктування, в основі яких лежать показники, отримані на основі суб'єктивних міркувань і мають досить широкий діапазон значень, потребують конкретизації на засадах залучення новітніх кількісних критеріїв оцінки якісних показників;

– роль знаково-символічних засобів у процесі пізнавально-творчої діяльності, що висвітлена багатьма авторами, практично не досліджена системно, особливо це стосується питання залучення геометричних засад художньо-графічного абстрагування до моделювання впорядкованих композиційних утворень.

На стадії проєктування об'єктів архітектури як об'єктів пам'яткоохоронної діяльності, завжди виникає потреба розглядати форму цілісного образу виробу як комплекс композиційних елементів, що формує у споживача певні естетичні асоціації. Пріоритетне значення при цьому належить групі геометричних компонентів “остаточного” етапу формоутворення, які безпосередньо залежать від закономірностей візуального сприйняття зорових образів (Безлюбченко, 2015).

Однією з провідних геометричних передумов моделювання естетичних властивостей об'єктів архітектури є створення наперед визначеного порядку в розміщенні елементів. Наприклад, розглядаючи будь-яку орнаментальну композицію, яка являє собою угруповання довільних за формою елементів, завжди можна бачити ту чи іншу схему побудови, певний ритм у повторенні або чергуванні точок, ліній, плям тощо. Навіть у простому метричному розміщенні точок на площині, якщо здійснити це за допомогою формотворчих орієнтирів, “проявляються” різноманітні системи композиційних угруповань.

Здебільшого такі угруповання підсвідомо формуються в уяві глядача за принципом співвідношення однакових розмірів, форм чи аналогічних характеристик поверхні. При цьому спочатку формуються прості групи, далі більш складні – поки не буде досягнуто утворення цілісного образу.

Найпростішими засобами організації форми вважаються такі лінійні орієнтири, як горизонталі, вертикалі, прямокутні та косокутні сітки. Загальні характеристики орієнтирів знаходять своє відображення в образах, які вони формують. Кубічні та прямокутні форми, утворені з горизонтальних та вертикальних елементів, умовно можна назвати елементами нижчого порядку. Вони зазвичай не викликають сильних емоцій, але поєднання, сполучення та комбінації таких елементів можуть породжувати виразні, зрозумілі й пластично насичені форми.

Похилені формотворчі орієнтири в композиційному відношенні є на порядок складніші. Вони надають виробам динамічніших властивостей, особливого статусу в оточуючому середовищі, хоча завжди є небезпека, що між такими формами і оточенням може виникнути композиційно-конфліктна ситуація.

Особливу і досить поширену групу формотворчих елементів і готових виробів складають круглі форми або їх частини. Найбільш ефективними орієнтирами візуальної організації таких форм є циркульні “сітки”: довільні, концентричні та радіальні.

Лінійно-вигнуті орієнтири становлять більший інтерес, адже саме вони утворюють найскладніші обриси та поверхні. Психологи стверджують, що оскільки форми живої природи переважно є лінійно-вигнутими, аніж гранними, миттєві асоціації з ними є неминучими. Навіть при загальній складності, такі форми видаються зрозумілішими, органічніше поєднуються з оточенням, ніж інші. Прикладами цього можуть бути скульптурні композиції, що відтворюють природні форми (Вечерський, 2003).

Перспективним трендом для вивчення історичних центрів міст України у працях науковців варто вважати формування дизайнерського компонента проєктів “Розумного міста” (“Smart City”), частина з яких спрямована на реалізацію концепції відкритого доступу населення міст до інформації, а також відкритість міської влади.

Висновки

За останнє сторіччя значно розширилася проблемна сфера вивчення міста як феномена культури. Якщо у XIX ст. дослідження міського способу життя проводилися переважно лише з економічних позицій, то в XX ст. міська культура вже розглядалася й з погляду адміністративно-господарського устрою, синтезу суспільствознавства й природознавства, впливу архітектурного простору міст на формування повсякденної культури міського населення.

Нині середмістя українських міст має значну кількість історичних районів. Наразі у цих районах розгортаються протилежні процеси: з одного боку – квазі-наслідування історичних форм, а з іншого — відверте заперечення щодо історичних традицій.

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та закордонних культурологів, урбаністів, геоурбаністів. За XX ст. істотно розширилася тематична сфера дослідження міста як феномена культури. Якщо у XIX ст. аналіз міського способу життя (причому як у середмісті, так і на околицях) проводився загалом із економічних позицій, то в минулому столітті міська культура вже розглядалася із погляду адміністративного й господарського облаштування, синтезу суспільство- й природознавства, впливу архітектурного простору міста на формування повсякденної культури населення середмістя, околиць міста й передмістя.

Як відомо із фахової літератури, до розробки проєктів маєтків і прибуткових будинків історичних центрів міст було залучено найкращих майстрів тогочасної архітектурної школи міста. Архітектурні форми, конструкції й декоративна пластика будівель і споруд, що належать до одного

функціонального типу, можуть істотно відрізнятися залежно від хронологічних та географічних параметрів. У межах одного функціонального типу можуть існувати різноманітні типи архітектурної форми. Архітектурна форма будівлі утворюється як сукупність певних характеристик, залежних від функціональної програми, матеріалів та конструкцій, які, у свою чергу, можна класифікувати за типами, попередньо домовившись щодо їхніх термінологічних характеристик

Вказана тема безсумнівно має досить розгалужені й перспективні напрямки для подальшого вивчення, зокрема: а) оцінка історіографії пам'яткоохоронної роботи в містах України; б) розгляд сучасного стану збереження архітектурного спадку окремих районів історичного центру міст нашої країни; в) виявлення перспектив розробки законодавчого забезпечення збереження архітектурних пам'яток центру міст. Не можна обійти увагою і досвід вивчення архітектурного спадку середмістя столиць країн Центральної та Східної Європи – Чехії, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини.

Бібліографія

- Безлюбченко О. С., 2015. Урбаністика. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 274 с.
- Білоус Н. О., 2008. Київ наприкінці XV – в першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. 360 с.
- Білоус Н. О., 2012. Київ у ранній новий час. Історія Києва. Київ: Фенікс. С. 112–155.
- Вечерський В. В., 2003. Спадщина містобудування України: Теорія і практика істрико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. Київ: НДІТІАМ. 560 с.
- Височин І. А., Галушка С. А., 2017. Методи структурної реорганізації урбанізованих систем. Суми. 82 с.
- Друг О. М., Малаков Д. В., 2004. Особняки Києва. Київ: Кий. 823 с.
- Конюхов Ю. М., 2015. Механізм реалізації стратегії сталого соціально-економічного розвитку територій. *Агросвіт*. № 17. С. 64–68.
- Побоченко Л. М., Шваюк Ю. Е., 2016. “Розумне місто” (“розумний будинок”) та його енергетична складова: світовий досвід. *Стратегія розвитку України*. № 1. С. 141–145.
- Сердюк О. М., 2010. Київське житло другої половини XIX – початку XX століття. Львів: “Центр Європи”. 608 с.
- Сердюк О. М., 2005. Особливості формування київського житла наприкінці XIX – початку XX ст. *Українська академія мистецтва: дослід. та наук.-метод. праці*. Вип. 12. Київ. С. 157–167.
- Rosenstein-Rodan P., 1994. Notes on the Theory of the “Big Push”. *Economic Studies*. № 61. P. 38.

References

- Bezliubchenko O. S., 2015. Urbanistyka. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova. 274 s.
- Bilous N. O., 2008. Kyiv naprykintsi KhV – v pershii polovyni KhVII st. Miska vlada i samovriaduvannia. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”. 360 s.
- Bilous N. O., 2012. Kyiv u rannii novyi chas. Istoriia Kyieva. Kyiv: Feniks. S. 112–155.
- Vecherskyi V. V., 2003. Spadshchyna mistobuduvannia Ukrainy: Teoriia i praktyka istryko-mistobudivnykh pamiatkookhoronnykh doslidzhen naselenykh mist. Kyiv: NDITIAM. 560 s.
- Vysochyn I. A., Halushka S. A., 2017. Metody strukturnoi reorhanizatsii urbanizovanykh system. Sumy. 82 s.
- Druh O. M., Malakov D. V., 2004. Osobniaky Kyieva. Kyiv: Kyi. 823 s.
- Koniukhov Yu. M., 2015. Mekhanizm realizatsii stratehii staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorii. *Ahrosvit*. No. 17. S. 64–68.
- Pobochoenko L. M., Shvaiuk Yu. E., 2016. “Rozumne misto” (“rozumnyi budynok”) ta yoho enerhetychna skladova: svitovyi dosvid. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*. No. 1. S. 141–145.
- Serdiuk O. M., 2010. Kyivske zhytlo druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia. Lviv: “Tsentr Yevropy”. 608 s.
- Serdiuk O. M., 2005. Osoblyvosti formuvannia kyivskoho zhytla naprykintsi KhIKh – pochatku KhKh st. *Ukrainska akademiia mystetstva: doslid. ta nauk.-metod. pratsi*. Vyp. 12. Kyiv. S. 157–167.
- Rosenstein-Rodan P., 1994. Notes on the Theory of the “Big Push”. *Economic Studies*. No. 61. P. 38.

Juliana Balaniuk

*PhD, Assistant at the Department of Architecture and
Preservation of UNESCO World Heritage Sites,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
e-mail: j.balaniuk@chnu.edu.ua
orcid:0000-0003-2940-1177*

**ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS OF SCIENTIFIC RESEARCH,
PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF ARCHITECTURAL
AND URBAN BUILDING OBJECTS OF UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE**

© Balaniuk Ju., 2022

The article reveals the peculiarities of the coverage of the architectural heritage in Ukraine from the historiographical point of view. The theoretical basis of the paper is the work of national and foreign culturologists, urban planners, geo-urbanists etc. During the twentieth century, the thematic sphere of research on the city as a cultural phenomenon has significantly expanded. If in the XIX century the analysis of the urban way of life (both in the city and in the suburbs) was conducted in general from an economic standpoint, in the last century urban culture has been considered in terms of the administrative and economic arrangement, synthesis of social and natural sciences, population of the city centre and suburbs. The literature argues that the architectural forms, structures and decorative plasticity of buildings and structures of the centres of modern Ukrainian cities, belonging to the same functional type, can be different depending on the chronological and geographical parameters. Within one functional type, different types of architectural forms could exist. The architectural form of a building is formed as a set of certain characteristics, depending on the functional program, materials and structures, which can be classified by type, having previously agreed on their terminological characteristics.

Keywords: *architecture, cultural heritage, urban planning, restoration, adaptations, urban planning.*